

РІВЕНЬ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ТА ОЦІНКА ЙОГО ВПЛИВУ НА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН ПІВДЕННОГО РЕГІОНУ

М.Д. Балджи,
кандидат географічних наук

Одеський державний економічний
університет

У статті викладено теоретичні аспекти концепції комплексного природокористування, сутність якого полягає у взаємодії соціальної, екологічної та економічної складових. Запропоновано економічні важелі в раціональному використанні природно-ресурсного потенціалу Півдня України.

Ключові слова: природні ресурси, комплексне природокористування, еколого-економічний стан, економічні важелі.

Постановка проблеми. Однією з основних проблем сьогодення виступає все зростаюче використання природних ресурсів. Науковцями провідних шкіл були запропоновані різні шляхи вирішення поставленої проблеми – від відмовлення у використанні деяких видів ресурсів до їх інтенсивної економії. Однією з найефективніших пропозицій повинно було стати раціональне природокористування, спрямоване на досягнення максимальної продуктивності природних систем з мінімальним порушенням їх складової при господарському втручанні, підвищення стійкості до антропогенного впливу, збереження здатності до самовідновлення. Проте при цьому, як правило, розглядаються лише окремі компоненти природи, не враховуючи всієї сукупності соціально-економічних факторів.

Достатньо новим напрямом у використанні природних ресурсів виступає збалансований підхід, який сприяє активізації інтеграції України до європейського і світового економічного простору. На основі розроблених «Основних напрямів державної екологічної політики» були визначені мета, пріоритетні завдання охорони довкілля і механізми їх реалізації, напрями гармонізації та інтеграції екологічної політики країни

в рамках процесу «Довкілля для Європи» і світовому екологічному процесі. На підставі цього документа, що поєднує стратегічні цілі з конкретними завданнями, розробляються програми Уряду в галузі охорони довкілля та екологічної безпеки. Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки сформовано цілісну систему регулювання й управління природокористуванням та охороною природи, екологічною безпекою. Одним з найважливіших законодавчих документів щодо природокористування є Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. N 880-р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обговорення питання комплексного використання природних ресурсів та стимулювання ресурсозберігаючих напрямів діяльності підприємств у вітчизняній літературі ведеться протягом ряду років. Значний внесок у вивчення проблеми природокористування зробили М.П. Федоренко, Т.С. Хачатуров, А.Н. Алімов, С.А. Генсірук, Б.В. Буркінський, Ю.Ю. Туниця та інші. У роботах Б.М. Данилишина, С.І. Дорогунцова, Ф.В. Вольвач обґрунтована складність проблем ра-

ціонального природокористування, запропоновані необхідні зміни змісту і форми культури людства, ціннісних установок суспільства, які б сприяли переоцінці ставлення до використання природних ресурсів і подальшому існуванню людини. Г.В. Черевко, М.І. Яцків, Т.Ю. Туниця акцентують увагу на необхідності збалансованого природокористування, визначаючи комплексність як один з його принципів. Та ми вважаємо, що збалансоване природокористування не враховує найважливішого – виявлення, обліку та оцінки всього різноманіття ресурсів території; обґрунтування вибору таких шляхів господарської діяльності, що дозволяють найповніше використовувати ресурси, скоротити відходи та мінімізувати негативний вплив на довкілля.

У новітніх пропозиціях стосовно використання природних ресурсів ще не достатньо розроблені теоретичні проблеми функціонування соціально-еколого-економічної складових у природокористуванні, не проведено наявного зв'язку між визначенням основних напрямів використання природних ресурсів у регіональному та галузевому напрямках, науковому обґрунтуванні господарювання, механізму оцінки впливу природокористування на еколого-економічний стан окремих регіонів.

Основною метою статті є визначення в межах концепції комплексного природокористування сучасного рівня використання природних ресурсів на прикладі південного регіону України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основна мета концепції комплексного природокористування полягає у забезпеченні перспектив сталого просторового розвитку регіонів на основі використання його природно-ресурсного потенціалу з метою активізації соціальних, екологічних та економічних завдань.

Для досягнення поставленої мети у процесі формування концепції необхідно вирішити такі завдання:

- розроблення науково-методологічних підходів до вивчення природно-ресурсного потенціалу регіону;
 - здійснення докладного аналізу об'єкта (певної території);
 - проведення еколого-економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу;
 - побудова природно-ресурсних балансів, визначення потреб у природних ресурсах та можливостей їх використання в регіоні;
 - визначення чітких пріоритетів використання й охорони ресурсів;
 - обґрунтування економічної, соціальної і екологічної доцільності використання інноваційних рішень у сфері природокористування;
 - розроблення моделі використання природних ресурсів у регіоні і на їх основі складання прогнозів природокористування;
 - складання перспективних програм соціально-економічного розвитку регіону з активізацією власних ресурсів та їх комплексного використання.
- У запропонованій концепції найважливішим методологічним принципом дослідження виступає єдність трьох складових – природи, населення і господарства. Комплексне природокористування розуміється як процес використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує його раціональне застосування з урахуванням різних факторів – екологічних, соціальних та економічних (рис. 1).

Розглядаючи комплексне природокористування з різних точок зору – економічного, соціального і екологічного, – необхідно зауважити, що різниці у підходах досить суттєві. Це, перш за все, відмінності у компонентному складі, формах, характері однорідності та закономірностях розвитку. До основних концептуальних принципів комплексного характеру використання природних ресурсів необхідно віднести такі: територіальна інтегративність, системність, суб'єктивно-об'єктивна паритетність, соціальна паритетність, проблемно-ситуаційна

спрямованість і територіальна багаторівнівність аналізу.

Для забезпечення комплексного природокористування використовують певні механізми – організаційного та економічного напрямків, за допомогою яких регулюється процес комплексності (рис. 2).

Організаційно-економічні механізми є засобом зв'язку між об'єктивними законами та суб'єктивною антропогенною діяльністю. На показники ефективності застосування комплексного природокористування впли-

ває якість довкілля, безпека проживання населення, стан його здоров'я, вторинна обробка сировини та продуктів утилізації. Тобто регулюванням організаційно-економічних механізмів можна вдосконалювати природокористування завдяки зміні конкретних форм виробничих відносин, засобів та методів його стимулювання. Це стає можливим у межах дії конкретного підприємства в окремому регіоні, що має певні природні ресурси.

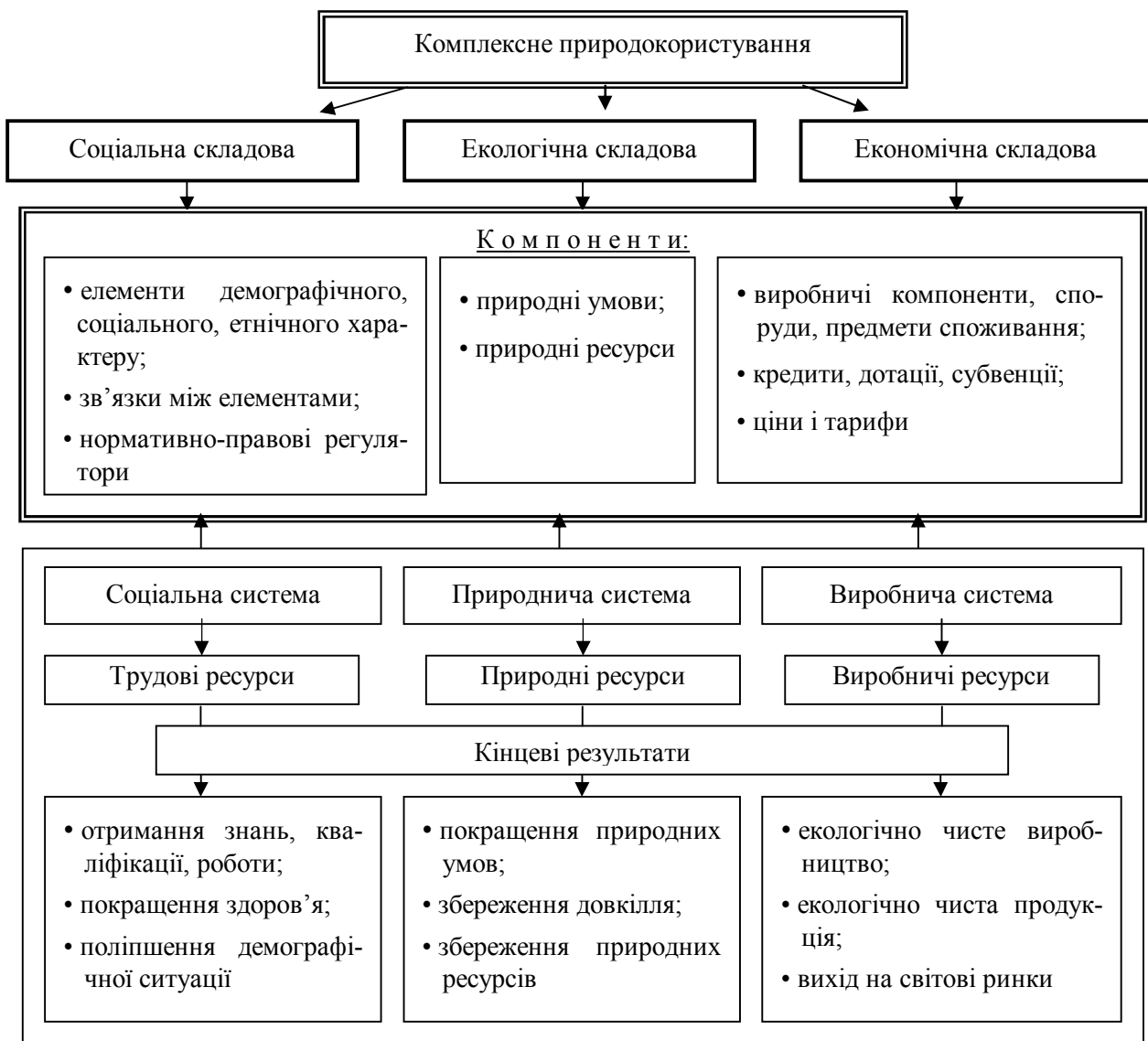

Рис. 1. Структура комплексного природокористування

Розглядаючи регіон як частину території, що має ознаки, відмінні від іншої [8, с. 624], а також має подібні природні ресурси,

поєднуємо південні області України (Одеську, Миколаївську, Херсонську) та Автоном-

ну Республіку Крим в єдине територіальне утворення – Південний регіон [7, с. 325].

Аналіз статистичних даних природно-ресурсного потенціалу Південного регіону свідчить, що ця територія не відзначається великою різноманітністю і багатством природних ресурсів. Сумарний природно-ресурсний потенціал усіх наявних на даній території видів ресурсів – мінерально-сировинних, земельних, водних, біологіч-

них, рекреаційних, ландшафтних – нижчий від середнього показника по країні в цілому і становить близько 58% його рівня. Регіон виділяється багатством земельних (67,5% від середнього по Україні) та рекреаційних (72,5%) ресурсів, але бідна на водні (30%), лісові (40%) та мінеральні (25%) ресурси. Найбільш вагомими для соціально-економічного розвитку території є земельні, водні та рекреаційні угіддя (табл. 1).

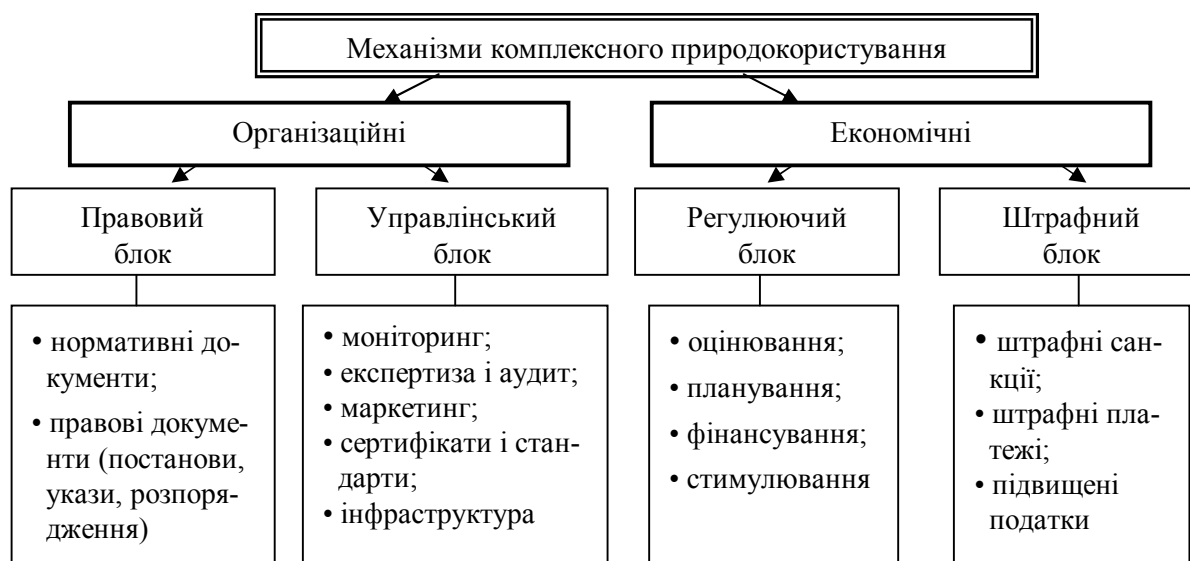

Рис. 2. Механізми комплексного природокористування

Таблиця 1

Природно-ресурсний потенціал Південного регіону України
(на 1 січня 2007 р.) (розраховано за даними [2])

Адміністративно-територіальна одиниця	Природно-ресурсний потенціал, %					
	Мінеральні	Водні	Земельні	Лісові	Фауністичні	Рекреаційні
Одеська область	2	11	72	1	0	14
Миколаївська область	3	23	67	0	1	6
Херсонська область	2	23	67	1	1	6
АР Крим	10	17	38	3	2	30
Сумарний потенціал						
<i>Всього</i>	<i>17</i>	<i>74</i>	<i>244</i>	<i>5</i>	<i>4</i>	<i>56</i>

Отже, можна стверджувати, що найважливішим елементом механізму оцінки використання природних ресурсів мають бути спеціальні технічні прийоми та способи, які можна назвати інструментарієм. Вони мають використовуватись на різних етапах дослідження, а саме: первинна обробка зібраної інформації; вивчення стану та закономірностей розвитку природоохоронних об'єктів дослідження; вивчення стану основних затверджених державними органами документів (статистична звітність, баланси підприємств, екологічні платежі й оплата за природні ресурси тощо). Проведення економічного аналізу використання природних ресурсів на підприємствах усіх форм власності є необхідною умовою Кіотського протоколу та Рамочної конвенції ООН про зміну клімату. З економічної точки зору, це також пояснюється обставинами, що з метою виконання Кіотських обов'язків багато держав Західної Європи вводять податки, в основі яких лежать енергетична або вуглецева складові товарів та послуг. Це також є одним із факторів просування українських товарів на ринки Західної Європи.

Для оцінки значення безпосередньо комплексного природокористування на розвиток регіону необхідне врахування також соціальної складової, до якої, по-перше, належить наявність трудових ресурсів. Так, питома вага осіб працездатного віку в Південному регіоні складає 14,57% від загального значення по країні, а природний приріст населення має показник 5,75 зі знаком «мінус» (у порівнянні з загальноукраїнським менше на 0,65) [10, с. 331, 337].

Для визначення економічної складової необхідним виступає аналіз використання природних ресурсів підприємствами різних галузей. Але в умовах ринкової економіки це стає досить складним. Тому виникає необхідність застосування організаційно-економічних механізмів регулювання процесу комплексності у використанні ресурсів. Сутність механізму регулювання дії підприємств-природокористувачів з навколишнім

середовищем полягає у запровадженні в практику господарювання та управління розвитком регіону механізму плати за використання природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища. Важливою складовою механізму управління природокористуванням стала плата за спеціальне використання надр, земельних, водних та інших ресурсів, що передбачено спеціальними законами України та відповідними Кодексами. Аналіз правової бази виявив, що на сьогодні в цілому по Україні діє недосконала система плати за природокористування. Згідно з Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», затверджено нове співвідношення зборів за забруднення, що складає: в Державний фонд – 30%, обласний – 50%, в місцеві фонди – 20%. На наш погляд, такий розподіл коштів є недоцільним. Основні фінансові надходження повинні йти в місцеві фонди, забезпечуючи тим самим цільове використання отриманих коштів. Ринковий механізм функціонує як система врахування численних рішень, які приймаються в господарському процесі власниками ресурсів, виробниками, споживачами. До його основних складових можна віднести: формування екологоспрямованої поведінки ресурсокористувачів та утворення екологоорієнтованих ринків природних ресурсів.

Висновки. У нових умовах змінюються функції держави — від адміністративних вони все більше будуть переходити до регуляторних. На сьогодні важливе завдання полягає в тому, щоб озброїти всі органи державного управління методологією управління за принципами комплексного природокористування. Тому державна політика управління природокористуванням повинна базуватися на стабільній системі законодавства, актів, нормативів, але ця система, особливо у перехідний період, повинна бути еластичною, тобто вміти швидко реагувати на зміни навколишніх компонентів, вміти пристосовуватися до змін занадто складного середовища. Це є дуже ефектив-

ним засобом подолання екологічної кризи, врегулювання комплексного природокористування. Основні напрями відповідної діяльності втілюватимуться за допомогою системи правового механізму, який має надати основним напрямам чіткої цілеспрямованості, формальної визначеності, обов'язковості, сприяти врегулюванню відносин у галузі природокористування, застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо використання ресурсів та їх відходів, юридичної відповідальності за порушення законодавства.

Державне регулювання у цій сфері не може існувати без ефективної системи нагляду за станом середовища, тобто без системи постійного моніторингу. Моніторинг довкілля є сучасною формою реалізації процесів антропогенної діяльності. За допомогою засобів інформатизації він забезпечує регулярну оцінку і прогнозування стану середовища життєдіяльності суспільства та умов функціонування екосистем для прийняття управлінських рішень щодо екологічної безпеки, збереження природного середовища та комплексного природокористування.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. N 880-р.
2. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року Постанова Кабінету Міністрів України: від 21 липня 2006 р. № 1001.
3. *Аніщенко В. О., Маргасова В. Г.* Еколого-економічний аналіз в системі управління природокористуванням на підприємстві // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №6 (72). – С. 39 - 47
4. *Веклич О., Яхеева Т.* Учёт природного капитала как базового компонента экономического развития Украины // Экономика Украины.– 2004. – №12. – С. 73 – 80.
5. *Макарова Н. С., Гармідер Л.Д., Михальчук Л.В.* Економіка природокористування: Навч. посібник. – К.: ЦУЛ, 2007. – 322 с.
6. *Приходько М.М.* Регіональні геоекологічні дослідження в раціональне природокористування (на прикладі Івано-Франківської області): Монографія. – Івано-Франківськ, 2006. – 245 с.
7. Розміщення продуктивних сил: Підручник / За ред. В.В. Ковалевського. – К.: Т-во «Знання», КОО. – 2006. – 351 с.
8. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Підручник / За заг. ред. С.І. Дорогунцова. – К.: КНЕУ, 2005. – 988 с.
9. *Савченко О.Ф.* Економічний аналіз використання природних ресурсів // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 11 (41). – С. 182 – 190.
10. Статистичний щорічник України за 2006 рік / За ред. О.Г. Осауленко. – К.: Вид-во «Консультант», 2007. – 551 с.
11. *Туниця Т.Ю.* Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст. – К.: Знання, 2006. – 300 с.